

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ У ПОВІСТІ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА “1812 ГОД В ПРОВИНЦІЇ”

Маслій І. А., аспірант

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

У статті аналізується художнє відображення подій 1812 р. в повісті Г. Квітки-Основ'яненка “1812 год в провинції”, засоби вираження авторського ставлення до зображеного. Досліджуються основні мотиви твору, уточнюється жанрова природа та історія його написання.

Ключові слова: автор, алегорія, антипод, нарис, повість, сюжет, типологія персонажів, фабула.

Маслій І. А. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ В ПОВЕСТИ Г. КВИТКИ-ОСНОВЬЯНЕНКО “1812 ГОД В ПРОВИНЦИИ” / Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, Украина.

В статье анализируется специфика художественного отображения событий 1812 г. в повести Г. Квятки-Основьяненко “1812 год в провинции”, в частности, рассматриваются способы выражения авторского отношения к изображаемому, исследуются основные мотивы произведения, уточняется его жанровая природа и история написания.

Ключевые слова: автор, аллегория, антипод, очерк, повесть, сюжет, типология персонажей, фабула.

Masliy I. A. THE ARTISTIC INTERPRETATION OF HISTORICAL EVENTS IN THE NOVEL OF G. KVITKU-OSNOVYANENKO “1812 IN THE PROVINCE” / Poltava State Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Ukraine.

This article analyzes the artistic display of events, that took part in 1812 in the novel of G. Kvitya-Osnovyanenko “1812 in the province”, ways of expressing authors attitude to depicted. Investigates the main motives of the novel, specified genre nature and the writing's history.

Key words: author, allegory, antipode, essay, novel, story, typology of characters, plot.

На початку XIX ст. у Росії з надзвичайною силою зрос інтерес до історії, який виник після потужного національного піднесення, викликаного Вітчизняною війною 1812 р. Активна громадянська самосвідомість визначала своєрідність соціоментального обличчя епохи. На цю особливість звернув увагу В. Белінський: “Вік наш – переважно історичний вік. Історичне споглядання, – писав критик, – могутньо і чарівно проникло собою всі сфери сучасної свідомості. Історія тепер виступає ніби загальною основою і єдиною умовою всякого живого знання: без неї стало неможливим осягнення мистецтва та філософії” [1, с. 135]. Саме в цей час історичне мислення стало невід’ємним атрибутом філософської та художньої думки, набуло значення інструменту, за допомогою якого відкриваються двері пізнання в глиб століття.

Події 1812 р. вплинули на життя Росії. Однак сприйняття цього періоду було різним. Як зазначає Ю. Лотман, крім Петербурга і Москви, був ще третій світ – дворянська провінція, яка суттєво відрізнялася від її звичайної буденності [7, с. 322]. Незважаючи на віддаленість від безпосереднього місця військових дій, провінційних жителів також турбувалася доля країни, результат розв’язання збройного конфлікту між Францією та Росією. У той час листи з армії і кутузівські реляції, що друкувалися на окремих аркушах товстого блакитного паперу, передавалися з рук у руки. Приватне листування іноді виконувало функції газети: його не соромилися передавати і переписувати. Відмінною рисою 1812 р. стало стирання різких суперечностей між столичним життям, зануреним у політику, і “віковою тишією” провінції.

Війна з Наполеоном 1812 р. знайшла своє багатопланове відображення в художній літературі. До цієї теми зверталися Д. Давидов, Н. Дурова, В. Жуковський, М. Лермонтов, О. Пушкін, Л. Толстой та багато інших письменників. Специфічною рисою літератури того періоду, як зазначає В. Троїцький, є пильна увага до національного характеру і окремої людини [див.: 8, с. 164]. Згадана історична подія не оминула і творчість Г. Квітки-Основ'яненка. На відміну від інших авторів, які безпосередньо зображували героїчні подвиги минулого, він намагався відтворити побут “третього світу”, який перебував далеко за межами поля бою, його розмови та переживання про перші поразки російської армії, про готовність протистояти ворогові.

Мета і завдання розвідки полягають у дослідженні елементів внутрішньої та зовнішньої форми тексту повісті Г. Квітки-Основ'яненка “1812 год в провінції”, в уточненні жанрового різновиду твору.

До проблеми аналізу теми війни 1812 р. у творчості Г. Квітки-Основ'яненка зверталися С. Зубков та І. Лімборський, проте вона не є розкритою належним чином. Дослідники по-різному визначають жанр твору “1812 год в провінції”. І. Лімборський вважає, що це нарис. На думку С. Зубкова, Г. Квітка-Основ'яненко надіслав до “Отечественных записок” повість. Сам автор у листі до А. Краєвського від 17

жовтня 1842 р. писав, що “у мене є стаття “1812 год в провинции”. У ній викладено все, починаючи від перших звісток про вторгнення ворога” [4, с. 348]. Не лише потребує уточнення жанрова природа досліджуваного твору, а й мотивна організація, особливості художньої структури, зв’язок з іншими творами, присвяченими війні 1812 р.

Спробуємо з’ясувати, до якого епічного жанру належить одна з останніх робіт Г. Квітки – “1812 год в провинции”. По-перше, якщо взяти до уваги великий обсяг, то ми маємо справу з повістю, оскільки нарис “за обсягом наближається до невеличкого оповідання, новели” [6, с. 477]. Сам автор писав, що “стаття буде з 50-ти чи й більше сторінок дрібного і щільного тексту” [4, с. 349], а в шостому томі зібрання творів Г. Квітки-Основ’яненка “1812 год в провинции” займає сто дві сторінки друкованого тексту. По-друге, нарис позбавлений чіткої, завершеної фабули, а в досліджуваному творі вона яскраво виражена. Окрім цього, подієва основа твору має документально-фактичну основу, логічне завершення і поєднується з вимислом. По-третє, між нарисом і повістю є суттєва різниця в кількості персонажів. Сюжетною основою тексту “1812 год в провинции” є доля провінційної поміщицької родини Тимофія Петровича й Уляни Іванівни, їхньої доночки Олі та майбутнього зятя Григорія. У творі, окрім головних дійових осіб, наявна значна кількість другорядних, що не властиво для нарису. Зважаючи на наведені аргументи, можемо зробити висновок, що “1812 год в провинции” Г. Квітки-Основ’яненка за своєю жанровою природою є повістю, а точніше – історичною повістю з елементами соціально-побутової.

Вперше “1812 год в провинции” було надруковано в столичному журналі “Отечественные записки” у 1843 р. Повість отримала лише позитивні відгуки як з боку звичайних читачів, так і критиків. Відомо, що Г. Квітка-Основ’яненко захоплювався історією з юних літ, але писав переважно про минуле власної родини, або про події, які відбувалися кілька століть тому. Працюючи над матеріалом про війну з французами, автор вперше звернувся до сучасних подій, безпосереднім свідком яких він був. Г. Квітка добре пам’ятав подробії суспільного життя того періоду, оскільки на початок війни 1812 р. йому виповнилося тридцять три роки. І хоча сам письменник не брав безпосередньої участі в збройному протистоянні, він уважно стежив за реакцією на епохальні події та поведінкою своїх сучасників.

В основі сюжету повісті “1812 год в провинции” – історія дворянської родини, навколо якої відбуваються ключові події. Місцем дії твору Г. Квітка-Основ’яненко обрав одну із провінційних губерній, конкретно не називаючи її. Це не випадково, оскільки у творі наявні елементи типізації. Спираючись на текст повісті, читач може здогадатися, що, найвірогідніше, автор мав на увазі Харківську губернію, яка знаходилася далеко від столиці і відносно близько до провінційного містечка Лубни, куди йшла з Москви одна з героїнь твору – дворянка знатного походження. “1812 год в провинции” – своєрідний літопис життя периферії, зокрема губернського міста у період війни з наполеонівською армією. Письменник у своєму творі поєднав події приватного життя з історичними.

Точкою відліку нарації Г. Квітка обрав 11 липня 1812 р., день народження Ольги, доночки поміщиків Тимофія Петровича й Уляни Іванівни. Батьки з цього приводу запросили всіх сусідів. Агафія Семенівна, одна із перших гостей, які приїхали на свято, повідомила господині про початок війни, але не забула додати, що це “страшний секрет для всес!” [3, с. 407]. Автор з неприхованою іронією змальовує реакцію запрошеніх на свято гостей на останню новину, про яку вони також дізnavалися як під грифом “таємно”. Комічною є і поведінка Павла Павловича, “или інакше, как называла его маменька “Пашенька” [3, с. 410], який ладен сам захищати від ворога всіх присутніх. Подаючи такий сатиричний коментар стосовно молодого панича, Г. Квітка висміює необізаність дворянства з ситуацією, яка склалася, та переоцінку власних сил. Авторська іронія відчутина і по відношенню до матері Павла Павловича, яка переживає з приводу того, що її єдиний син “отрастил усы” [3, с. 416] і збирається на війну. Із такої комічної ситуації сміються інші дійові особи твору, вважаючи поведінку поміщиці абсурдною.

Антіподами Пашеньки та його “маменьки” в повісті Г. Квітки-Основ’яненка є Григорій Васильович з матір’ю, яка широко благословила сина на бій з ворогом. Автор використовує прийом антитези, групуючи події навколо героїв-антіподів – образів двох синів та їхніх матерів. Отже, письменник підкреслює неоднорідність ставлення всього провінційного дворянства до подій, від яких залежала доля країни. Патріотично налаштованим зображується і Тимофій Петрович, батько Оленьки, для якого “Отечество есть первый, священный ближний наш. При спокойствии его, я цел и безопасен; но когда оно потрясено в спокойствии, тогда уже нет у меня ни родства, ни имущества; всем жертвуя, все несу в общую массу” [3, с. 423]. Автор відверто симпатизує цьому герою, підтримує його життєву позицію.

Типи дворян, які прагнули за рахунок війни збагатити свої капіталі, уособлює в повісті поміщик польського походження. Користуючись складною ситуацією, яка склалася в Росії, він намагався обміняти асигнації на “звонкуючу монету”, щоб після перемоги французів скупить якомога більше маєтків. Автор не випадково підкреслює іноземне походження цього персонажа та шляхи його збагачення. Цей поміщик, “прислугами получивший порядочный чинок и карточною игрой отнявший у малодушного родового іменині, владел значительным капиталом” [3, с. 426]. На противагу такій меркантильній особі, Г. Квітка-Основ’яненко знайомить читача з іншим типом героя, який прийняв рішення не стягувати гроші зі своїх боржників. Він говорив, що “по уважению теперешних обстоятельств, прошу каждого из

них, если кто и может уплатить мне долг, так не заботился бы о том, а употребил деньги на государственное дело и всеобщей пользы” [3, с. 428]. Автор, використовуючи прийом антитези, навмисне підкреслює, акцентує увагу на тому, що справжній патріот не може допустити навіть думки про власне збагачення за рахунок страждань та горя Батьківщини. Він має вірити в перемогу і бути впевненим у тому, що вона приде. Словами поміщика-“капіталіста” автор висловлює не лише власні патріотичні настрої, думки стосовно ситуації, яка склалася, а й думки більшості громадян того часу: “Россия и ничто в ней не погибнет; никакая сила нас не поработит под чужую власть. <...> Россия непобедима!” [3, с. 428].

Повість “1812 год в провінції” наскрізь пройнята патріотичними мотивами. Задовго до появи роману Л. Толстого “Війна і мир”, Г. Квітка-Основ’яненко з повагою та захопленням описав той ентузіазм, з яким простий народ першим вступив у бій. Письменник захоплюється героїзмом вірних синів вітчизни і в той же час висміює тих представників панівної верхівки, які вважають, що лише “мужики” повинні боротися за свободу Батьківщини, а люди “блакитної крові” мають чекати закінчення війни в тилу. Автор чудово розумів силу простих солдат, які ціною власного життя здобули перемогу і звільнили Росію від ворога. У його інтерпретації справжнім переможцем постає і цар Олександр I. Глава держави для Г. Квітки є уособленням ідей порядку, мужності і відповідальності. Фельдмаршал М. Кутузов – втілення сил добра, освіченого, шляхетного героя, персонажа казкового типу, який покликаний захищати знедолених. Автор захоплюється розумом, винахідливістю полководця, його непереможністю, яка полягає в тому, що головнокомандуючий виступає на ворога від імені всього народу.

Антіподом позитивних національних геройів, автор змальовує грізного і недалекоглядного Наполеона, який в уявленні провінціалів набуває рис нечистої сили. Про це свідчить діалог місцевих панянок Анісії Среміївни з Мінайвною, яка переказує слова Тихоновича, що є авторитетом у провінції і розуміється на церковних книгах. Авдій Тихонович трактує походження Наполеона з народної точки зору, називаючи його антихристом: “Он-то назван с роду “Апполион”, да как в книгах написано, что это имя антихриста, так он и скрыл и перезвал себя в Наполеоны” [3, с. 470]. Автор підкреслює, що в уявленні простого народу, ворог, який розгорнув широкомасштабні загарбницькі дії, не може бути християнином. У розмовах не лише селян, а й дворян неодноразово звучить думка про те, що француз – це “нехресть”, представник іншої ворожої віри. Навіть дітлахи, дратуючи полоненого, вважають його мусульманином. Причиною такого ставлення до ворогів, на думку С. Зубкова, стала провінційна непоінформованість. У той час навіть начальство не мало уявлення про перебіг подій, не говорячи вже про простих жителів, для яких навіть Мінайвна могла стати справжнім авторитетом. [див.: 2, с. 165].

Одним із засобів вираження ставлення Г. Квітки-Основ’яненка до думок персонажів є авторська іронія, яка відчувається в підтексті твору. Так, Уляна Іванівна приголомшена та наляканана звісткою про початок війни, усьому, навіть у деталях побутового життя, бачила французів. “Поверите ли, я во всём видела и слышала одних французов. Выйду к ключнице и приказываю “когда б не пережарила ... француза; облейте хреном ... француза, натрите на тёрку ... француза”. Всё француз, да француз на уме” [3, с. 413]. Виступаючи підручним матеріалом для кухаря, за словами геройні, грізний ворог перестає бути страшним психологічно.

Автор показує всю особливість ситуації, що склалася на той час. Поряд із почуттям ненависті до ворога Г. Квітка-Основ’яненко відзначає доброту та співчуття простого люду до полонених французів. Селяни не дозволяють знущатися з бранця, адже він особисто не винен у розв’язанні збройного конфлікту між двома державами. Якщо і вести війну, то проти армії, а не проти окремого солдата: “Ты выходи против них, а его не смей и ругнуть. Над ним уже перст Божий!” [3, с. 445] На думку письменника, саме висока мораль, яка ґрунтуються на гуманному ставленні як до окремої особи, так і до народу загалом, допомогла пригніченим людям у тяжку годину не втратити віру в себе, у свої сили і перемогти. Переможці мають право вирішувати долю завойовників, а долю окремої людини вирішує лише Бог.

Автор із точністю літописця намагається зафіксувати кожну подію часів війни, і поряд із цим не оминає дрібні провінційні моменти, які з часом можуть стати важливими історичними фактами. Письменник детально описує повсякденні турботи провінційних мешканців, побутові реалії набувають у їхньому житті важливого історичного значення: “Шумный, живой, веселый до того город совсем изменился. Необыкновенное стеченье народа в храмах Божих от ранней зари до позднего вечера. <...> Театры, балы, вечера – все прекратилось” [3, с. 444]. Жителі провінційної губернії, як і жителі всієї Росії, напружено спостерігали за ходом війни. Своїми молитвами вони звертаються до Бога за допомогою. Важливі історичні події – взяття французами Смоленська, Бородінська битва знаходять відлуння в житті жителів провінції. Г. Квітка-Основ’яненко підкреслює, що завоювання Москви взагалі стало всенародною трагедією. Життя в губернії завмерло, людей на вулицях не було видно, вся робота призупинилася, “каждый из жителей города усугубил молитву свою и, ложась в постель, думал: “Москва в руках неприятельских!...” [3, с. 450]. Автор не описує військові баталії. Він зосереджує увагу на сприйнятті провінційними жителями новин із фронту, на їхньому душевному стані, думках, переживаннях за долю близьких людей і за долю всієї країни.

У зображені природи також відчувається символіка боротьби війни та миру. Як завжди світить сонце, але вже не так, як було раніше. Воно ніби відчуває всі страждання, які переживає Росія “от существенного угнетения и разорения врага, вошедшего с лютостию, оскверняющего святыню, разоряющего все, что встречается ему на пути” [3, с. 444]. Але проходить час і, ніби живильна роса впала на поля, прозвучала підбадьорююча звістка про об’єднання двох армій під головнокомандуванням князя М. Кутузова. Природа відродилася разом із патріотичним піднесенням всіх жителів провінції. З’являється надія на те, що як після благодатного дощу буде добрий урожай, так і після об’єднання військ настане довгоочікувана перемога. Використовуючи прийоми алегорії та уособлення, Г. Квітка-Основ’яненко створює мовленнєву атмосферу народної казки. Він персоніфікує природні явища, наділяє їх рисами хоробрих, доблесних російських воїнів: “Коренной русак, мороз, выглянул из своей норы <...> Очнулся от столетнего сна голод, горе-богатырь” [3, с. 488].

Повість “1812 год в провінції” закінчується описом всенародного святкування перемоги. Відчувається новий потужний сплеск патріотичного піднесення провінціалів, які вирішили відмовитися від спілкування французькою мовою та від найму іноземних вихователів для власних дітей, котрі не бажали навчати їх російською мовою. Для завершення композиції твору, семантичним ядром якої є перемога над ворожим військом, автор обирає форму карнавальної, сuto літературної алегорії. Її смислове навантаження поширяється в напрямку як минулого, так і майбутнього: “Перед окнами на площади открылась в блестящих огнях картина: Время, улыбаясь, еще тонкою линией начертывало на щите “1813 год”, а История, в ярко освещенный храм славы, вносила другой, приличными обстоятельствами и знаками украшенный щит, на коем бриллиантовым огнем блистал “1812 год” [3, с. 506]. Оформлення цієї алегорії у вигляді живої карнавальної картини, яку влаштували для святкування перемоги мешканці провінційної губернії, вказує і на значущість події для самого автора.

Можна погодитись із С. Зубковим, який стверджував, що “досі ніде Квітка так відверто не саморозкривався” [2, с. 164]. Досліджувана історична повість, на наш погляд, дає можливість зрозуміти, яке смислове навантаження мало для автора поняття “народ”, бо вся людська маса, описана у творі, розподіляється на тих, хто приєднався до війська та став на захист Вітчизни, і на тих, хто вирішив бути о сторононі від народної війни та злагатитися за чужий рахунок. Етнографічний елемент у повісті, на відміну від інших творів письменника, проявленій досить слабко. Червоною ниткою через уесь твір проходить ідея національного самоусвідомлення та єднання у вирішальний для країни час. Із цього приводу І. Лімборський зазначав, що у творі готовність протистояти ворогові виявляють усі прошарки суспільства – від провінційного чиновництва до селян, які ціною власного життя готові захищати рідну землю від “супостата” [7, с. 103].

Г. Квітка-Основ’яненко в повісті “1812 год в провінції” показує війну зсередини, з точки зору населення тилу. Доля всіх дійових осіб тісно переплітається із суспільними процесами. Автор намагався створити максимальне враження автентичності зображеного, спираючись на його документально-фактичну достовірність. Людина, насамперед, зображується в її соціальній суті. Весь твір побудований на прийомі антитези, просторовий принцип є головним у побудові хронотопу повісті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белинский В. Полн. собр. соч. : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 5. – 728 с.
2. Зубков С. Русская проза Г. Ф. Квитки и Е. П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей / С. Д. Зубков. – К. : Наукова думка, 1979. – 272 с.
3. Квітка-Основ’яненко Г. 1812 год в провінції / Г. Ф. Квітка-Основ’яненко // Зібр. тв. : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 6. – С. 405-207.
4. Квітка-Основ’яненко Г. Листи / Г. Ф. Квітка-Основ’яненко // Зібр. тв. : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 7. – С. 163-357.
5. Лімборський І. Творчість Г. Ф. Квітки-Основ’яненка: Генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика / І. В. Лімборський. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 108 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
7. Лотман Ю. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство, 1994. – 399 с.
8. Отечественная война 1812 года и русская литература XIX века / отв. ред. В. Ю. Троицкий. – М. : Наследие, 1998. – 384 с.